

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**A TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK ÉS AZ EGYÉNI
GAZDASÁGOK GAZDASÁGI SZEREPÉNEK VÁLTOZÁSA,
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ÁLLATTENYÉSZTÉSRE**

Harangi-Rákos Mónika

Témavezetők:

Dr. Popp József

egyetemi tanár

Dr. Szabó Gábor

professzor emeritus

DEBRECENI EGYETEM

Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2013

1. A kutatás előzményei, célkitűzései és a kutatási hipotézis bemutatása

A rendszerváltás és az Európai Unióhoz történő csatlakozás hatására a magyar mezőgazdaság jelentős változásokon ment keresztül. A rendszerváltást követően megváltozott a gazdasági struktúra, melyben a legfőbb szerepet a tulajdonváltás játszotta. Napjainkban a vállalkozások valamennyi formája megtalálható a mezőgazdaságban, ebből 567 ezer egyéni gazdaság és a 8,6 ezer társas vállalkozás (2010. évi adat). Az egyéni gazdaságok száma az elmúlt években csökkent, de a magyar háztartások csaknem egyharmada érintett a mezőgazdasági tevékenységben. A mezőgazdasági terület nagyobb hányadát, a gyümölcs és szőlőültetvények területének pedig mintegy 70, illetve 80%-át művelik.

A gazdasági struktúra átalakulásával együtt az állattenyésztésben is kedvezőtlen folyamatok indultak meg. Ennek legfőbb oka az volt, hogy az állattenyésztés és a növénytermesztés szétvált. Az EU-hoz történt csatlakozás után tovább romlott az állattenyésztés helyzete. Az új tagországok (köztük Magyarország is) nem tudták felvenni a versenyt a régi tagországokkal. Magyarországnak szembe kellett néznie korábbi versenyképességi gyengeségeivel, mint az alacsony szervezettség és felszereltség, a korszerűtlen technológiák, a hiányos logisztikai rendszerek és az elaprózódott birtokstruktúra. A fentebb leírt változások hatására az állattenyésztés szerepe folyamatosan csökkent. E problémák elsősorban az egyéni gazdaságokat sújtották, így idővel számuk és arányuk folyamatosan csökkent. Nem szabad azonban elfelejtkezni arról, hogy az ország állatállományának jelentős részével még mindig e gazdaságok rendelkeznek, kiemelkedő szerepük a juhtartásban tapasztalható.

Az utóbbi évtizedben elsősorban a sertések és a baromfifélék állományának a drasztikus csökkenése okozott gondot, elsősorban az egyéni gazdaságokban, számos család megélhetését ellehetetlenítve. Amíg a szarvasmarha- és a juhállomány vonatkozásában az egyéni gazdaságok részesedése szerény mértékben javult (a juhállomány közel 90%-a az egyéni gazdaságok tulajdonában van), addig a sertésnél és a baromfiféléknél szerepük az EU-csatlakozást követően jelentősen csökkent. Az egyéni gazdaságok abrakfogyasztó

állatállományának jelentős visszaesése több okkal magyarázható: egyrészt az EU-csatlakozás előtt ezek az ágazatok igen jelentős állami támogatásban részesültek, míg a Közös Agrárpolitika (KAP) keretében az állattenyésztésben csak a kérődző állatok jogosultak közvetlen támogatásra. Emellett a trágyakezeléssel és a trágyaelhelyezéssel, valamint az állatjóléttel kapcsolatos uniós előírások a kisebb gazdaságok számára vállalhatatlan beruházási igényeket támasztottak.

A magyar mezőgazdaság legfőbb szerkezeti problémáját az állattenyésztés immár két évtizede húzóó válsága okozza. A magyar állattenyésztés helyzete a csatlakozás óta folyamatosan romlik. A mezőgazdaság bruttó kibocsátásából való részesedése viszonylag alacsony, ami elsősorban a bizonytalan jövedelemhelyezettel magyarázható. Az állattenyésztés egyre növekvő térvesztésével csökken az állatállomány, ezzel párhuzamosan a vágóállat- és állati eredetű termék előállítás is.

Összességében elmondható, hogy számos kisgazdaság jött létre hazánkban a rendszerváltás után, számuk az ezredforduló környékén kezdett csökkenni, sőt azóta is tart ez a tendencia. Ez a koncentrációs folyamattal és az életképtelen kisgazdaságok fokozatos eltűnésével magyarázható. *A mezőgazdaság elsődleges feladata az élelmiszertermelés, ugyanakkor a vidék eltartó képességéről is gondoskodik, munkahelyeket tart fenn és hoz létre, valamint a táj és a környezet védelmét is ellátja.* Az egyéni gazdaságok a társas vállalkozásokénál többnyire kedvezőtlenebb kibocsátási és hatékonysági mutatók ellenére továbbra is jelentős szerepet játszanak hazánk mezőgazdaságában.

Doktori értekezésem célkitűzése az egyéni gazdaságok és a társas vállalkozások gazdasági szerepének és helyzetének vizsgálata az ezredfordulót követő időszakban, különös tekintettel az uniós csatlakozás utáni évekre. Kutatásaim során a családi, rokoni és baráti kötődések révén egyre inkább időszerűnek láttam, hogy mindezt az állattenyésztés helyzetének változásán keresztül mutassam be. Környezetemben számos állattenyésztéssel foglalkozó gazdálkodó, illetve társas vállalkozás található. A velük folytatott beszélgetések rámutattak arra, hogy érdemes lenne nagyobb figyelmet szentelni az

állattenyésztésre, ezen belül is az egyéni gazdaságok állattartására. Itt nem csupán gazdaságpolitikai problémákról indokolt beszélni, hanem a megváltozott társadalmi morálról is. Napjainkban kevés fiatal szakember kíván mezőgazdasági tevékenységet folytatni, legkevésbé az állattenyésztésben az ágazatra jellemző üzemtani sajátosságok miatt.

Az állattenyésztés arányának növelését tűzte ki célul a kormány is, több intézkedés bevezetésével. Az egyik ilyen rendelkezés a mezőgazdasági haszonállatok tartását korlátozó önkormányzati rendelkezések hatályon kívüli helyezése. Mindezt úgy hajtották végre, hogy a szomszédok jólétét ne veszélyeztesse, illetve az állattartók megfeleljenek az állat- és közegészségügyi, valamint a környezetvédelmi előírásoknak. A fő cél a ház körüli állattartás ösztönzésével a mezőgazdasági munka megbecsülésének és a vidék népességmegtartó erejének növelése. 2012-ben elfogadta a kormány a sertésprogramot, melynek a célja a sertésállomány növelése.

Célom annak bemutatása, hogy milyen változások mentek végbe hazánk mezőgazdaságában és azok hogyan hatottak az egyéni és társas gazdaságokra. Továbbá *célkitűzésem*, hogy feltárjam azokat a tényezőket, amelyek az állattenyésztés egyre kisebb arányához, illetve problémáihoz vezettek, illetve vezetnek a mezőgazdasági termelésben. Végső cél az ágazat fejlesztése, helyzetének megerősítése, ezzel lehetőségeinek javítása a hazai és nemzetközi piacon.

Az ehhez kapcsolódó *részcéljaim* az alábbiakban határozhatók meg:

1. A magyar mezőgazdaság helyzetének bemutatása az ezredfordulót követően.
2. A mezőgazdasági bruttó kibocsátás és termelési szerkezet változásának vizsgálata.
3. Az egyéni és társas gazdaságok állattenyésztésben betöltött szerepének vizsgálata.
4. A gazdaságszerkezet vizsgálata az EU-27-ben.
5. Az egyéni és társas gazdaságok állattenyésztési helyzetének és jövőjének vizsgálata az Észak-alföldi régióban.

Az általános célkitűzésekhez igazodóan a *szekunder kutatáshoz* egy hipotézist fogalmaztam meg:

1. hipotézis: Az állatállomány csökkenése valószínűleg folytatódik az önellátó és félig árutermelő gazdaságok rovására.

A *primer kutatás* során az alábbi két hipotézis bizonyítására törekedtem:

2. hipotézis: Az Észak-alföldi régióban a társas vállalkozásoknál nem várható az állatállomány további csökkenése.

3. hipotézis: Az Észak-alföldi régióban az egyéni gazdaságok egyéb jövedelemszerzési források lehetőségének hiányában továbbra is kötődnek az állattartáshoz.

2. Adatbázisok és az alkalmazott módszerek ismertetése

2.1. A szekunder kutatáshoz felhasznált adatbázisok és módszerek

A dolgozat harmadik fejezetében részletes szakirodalmi feldolgozással alátámasztva, a magyar mezőgazdaság, ezen belül az Észak-alföldi régió mezőgazdaságának kibocsátási és szerkezeti változásaival foglalkoztam, idősoros vizsgálatokon nyugvó kutatási eredményeimet egyszerű statisztikai eszközökkel támasztottam alá. Elemzésem középpontjában a 2000 és 2010 közötti időszak állt, hiszen az azt megelőző időszak folyamataival már számos tanulmány (AKII, 1993; AKII, 1994; ALVINCZ et al., 2002; BUDAY-SÁNTHA, 2001; KAPRONCZAI, 2003; NÉMETI, 1992, NÉMETI, 2003; SZABÓ, 2001; TAKÁCS 2005b) foglalkozott.

A negyedik fejezetben összehasonlító elemzést végeztem egyrészt az EU 27-beli országok gazdaságszerkezetére, másrészt a hazai társas és egyéni gazdaságok kibocsátására, harmadrészt az Észak-alföldi régió gazdaságainak összetételére vonatkozóan. Kutatási eredményeimet egyszerű statisztikai eszközökkel támasztottam alá.

A téma szakirodalmának feldolgozásánál a kutatási területhez szorosan illeszkedő hazai és külföldi kutatásokat, jelentéseket és tudományos publikációkat vizsgáltam. Elemzésem során törekedtem arra, hogy a magyar gazdaságstruktúra mellett az EU tagországainak gazdaságszerkezetét is bemutassam. A mezőgazdaság helyzetét és a gazdaságszerkezet változását számos forrásmunka segítségével dolgoztam fel (tudományos közlemények és a Vidékfejlesztési Minisztérium Agrárgazdasági beszámolóit). Az Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI) tudományos munkái voltak még a segítségemre, melyekből részletes információkat kaptam hazánk mezőgazdasági ágazatairól, továbbá nyomon követhettem a fontosabb piaci folyamatokat.

A statisztikai adatok összegyűjtése során a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Tájékoztatási adatbázisait és stADAT tábláit, a 2000. és a 2010. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás adatait, továbbá az AKI Tesztüzemi Információs Rendszerének kiadványait használtam fel. A nemzetközi adatok az EUROSTAT, USDA, DG AGRI online adatbázisából származnak.

2.2. A primer kutatás körülményei és a minta

Primer kutatásomnál a kvalitatív módszert választottam, ami strukturálatlan, feltáró jellegű kutatási módszer, kis mintán alapul és a probléma megértését szolgálja. A kvalitatív módszer keretén belül a félig strukturált mélyinterjúk készítése mellett döntöttem. Elsősorban azért választottam félig strukturált mélyinterjút, mert jó lehetőséget biztosít a szakirodalom tapasztalatainak verifikálására azon keresztül, hogy az érintettek saját maguk mondhatják el a véleményüket, tapasztalataikat. Az interjúkban nagy számban szerepeltek nyitott kérdések, ez tudatos volt, mivel véleményem szerint így juthatunk olyan információkhoz, amelyek a későbbiekben segíthetik a gazdálkodók munkáját. A nyitott kérdésekre adott válaszok őszintének és tárgyilagosnak tekinthetőek, ugyanis az interjú során biztosítottam a megkérdezetteket, hogy személyazonosságuk titokban marad.

Az állattenyésztés helyzetével, problémáinak feltárásával már számos kutató foglalkozott (ALICZKI, 2012; NÁBRÁDI et al., 2012; POPP et al., 2010; ALICZKI et al., 2009; BÉLÁDI et al., 2009; POPP et al., 2009; DORGAI (szerk.) et al., 2009; HORN – JANOS, 2008; NÁBRÁDI – SZŐLLŐSI, 2008; SZŐLLŐSI, 2008; VÖNEKI – PAPP, 2008; BITTNER – KOVÁCS, 2007; KOVÁCS, 2007; NÁBRÁDI, 2007; NÁBRÁDI – SZŐLLŐSI, 2007; POPP et al., 2007; SZŰCS, 2007; NÁBRÁDI – BÉRI (szerk.), 2006; SZŰCS (szerk.), 2005; KARTALI (szerk.) et al., 2004a; 2004b; POTORI (szerk.) et al., 2004; POTORI – UDOVECZ (szerk.), 2004; NYÁRS et al., 2004; POPP, 2000).

A kutatás alapvető célja annak bemutatása volt, hogy hogyan vélekednek az állattenyésztésben dolgozók a saját helyzetükről és véleményük szerint milyen fő problémák vezettek/vezetnek az állattenyésztés visszaeséséhez. A megkérdezettek körében egyéni gazdaságok és társas vállalkozások egyaránt szerepeltek. Fontosnak tartottam feltárni annak a jelenségnek az okait, amely szerint az Észak-alföldi régióban csökken az állattenyésztéssel foglalkozó egyéni gazdaságok száma, miközben a társas vállalkozások – a veszteség ellenére – tovább folytatják állattenyésztési tevékenységüket és újabb beruházásokba fognak. (Az egyéni és társas gazdaságok

arányában bekövetkezett változások országos vizsgálatát állatfajonként végeztem a szakirodalmi áttekintésben.)

Vizsgálataimat az Észak-alföldi régióban végeztem baromfi-, sertés-, szarvasmarha- és juhtartással foglalkozó egyéni gazdaságok és társas vállalkozások körében. Az egyéni gazdaságoknál családi gazdaságokat, östermelőket és egyéni vállalkozókat kérdeztem meg. Társas vállalkozásoknál a megkérdezettek között kft., rt. és szövetkezet is szerepelt. Egyéni gazdaságok esetében a gazdaság „vezetőjét” kérdeztem meg, míg a társas vállalkozásoknál az üzemegység-vezetővel vagy az ágazatvezetővel készítettem interjút. A minta elemszámát illetően 60, elsősorban állattenyésztéssel foglalkozó gazdaságot kerestem fel (1. táblázat). A megkérdezett egyéni gazdaságok és társas vállalkozások közül 24 gazdaság juhtartással, 16-16 gazdaság szarvasmarha- és sertéstartással, 4 pedig baromfitartással foglalkozott. Az interjúban összegyűjtött adatok képezték az adatbázisomat.

1. táblázat: Az elkészített interjúk száma az Észak-alföldi régióban

Megnevezés	Hajdú-Bihar megye	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	Jász-Nagykun-Szolnok megye	Régió összesen
Összesen	36	12	12	60
Egyéni gazdaság	26	8	9	43
Társas vállalkozás	10	4	3	17

Forrás: Saját szerkesztés a feldolgozott interjú adataiból, 2013

A minta egyszerű véletlen mintavételezéssel lett kiválasztva. A gazdaságok kiválasztásának az alapját azonban az Agrárgazdasági Kutató Intézet Tesztüzemi Rendszerének adatbázisa adta. Azok a gazdaságok kerültek be, amelyek elérték, illetve meghaladták a 4 000 euró Standard Termelési Értéket. Személyes felkeresés keretében készítettem el a 60 interjút, melyek időtartama 50-210 perc között változott.

Az interjúkat 2012. szeptember és 2013. február között készítettem a következő településeken: Baktalórántháza, Balmazújváros, Berettyóújfalú, Csaholc, Debrecen, Debrecen-Bánk, Debrecen-Józsa, Derecske, Hajdúbagos, Hajdúböszörmény, Hajdúböszörmény-Bodaszőlő, Hajdúdorog, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló, Hajdúvid, Karcag, Kálmánháza, Kisújszállás, Konyár, Kunhegyes, Kunszentmárton, Mátészalka, Nagyhegyes, Nádudvar, Nyíradony, Nyírcsaholy, Nyíregyháza, Penyige, Szerep, Tedej, Téglás, Tiszacsege, Tiszaeszlár, Tiszalök, Tiszavid, Túrkeve.

A kérdéseimet négy témakör köré építettem fel:

- *Általános kérdések*, amely a megkérdezett adataira és a gazdaságára vonatkozott.
- *Ágazatban való jártasság, szaktudás*: a kérdések arra irányultak, hogy az interjúalany mennyire követi a magyar állattenyésztés általános helyzetét, illetve mennyire ismeri annak problémáit. Ezen belül kérdeztem meg, hogy a gazdaság miben látja az állattenyésztésnek, illetve azon belül annak az ágazatnak a problémáit, amelyben dolgozik.
- *Termelési színvonal, környezetvédelem, termékpálya*: e kérdések feltevésekor elsősorban a gazdaság színvonalát mértem fel, illetve a tervezett fejlesztési területeket. Továbbá azt is megvizsgáltam, hogy miként ítélik meg az ágazat helyzetét a termékpálya mentén.
- *Jövőkép*: itt elsősorban a gazdálkodók jövőbeli terveire, várakozásaira kérdeztem rá.

Az interjúkban a megkérdezett gazdaság, illetve a gazdaságvezető adatait mértem fel. Itt elsősorban az életkorra, az iskolai végzettségre, az ágazatban eltöltött időre, a művelt földterület nagyságára, a takarmánygazdálkodás tényezőire és a munkaerő-állományra koncentráltam. Az egyéni gazdaságok esetében központi kérdésnek tartottam az utódlás kérdését, illetve azt, hogy milyen okból foglalkozik állattenyésztéssel (e kérdéskör részletes kifejtésére a hipotézisek bizonyításánál kerül sor). A megkérdezettek korösszetételéről elmondható, hogy a válaszadók 17%-a 60 év feletti, 45%-a 50-60 éves, 30%-a 30-50 éves és mindössze 8%-a tartozott a 30 év alatti kategóriába. A 30 év alatti válaszadók (5 fő) már működő gazdaságot vettek át, folytatva a család korábbi állattenyésztési tevékenységét. A korösszetétel tekintetében hasonló értékeket kaptam,

mint amelyet a KSH és az Agrárgazdasági Kutató Intézet is publikált tanulmányaikban. BÍRÓ – SZÉKELY (2012) tanulmányában a 2010-es adatok szerint a gazdaságok vezetőinek a 7%-a 35 évnél fiatalabb, 35-44 év közé a gazdálkodók 14,5%-a tartozik, 45-54 év közé 21,1%-a, 55-64 éves kategóriába 27,9%-a, míg a 65 évnél idősebb kategóriába 29,4%-a tartozik.

Iskolai végzettség tekintetében a válaszadók között nem szerepelt olyan, aki csupán nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkezett volna. Az interjúalanyok 17%-a szakmunkás végzettséggel, 35%-a érettségivel, 7%-a technikusi végzettséggel, 25%-a főiskolai végzettséggel rendelkezik. A megkérdezettek 16%-a pedig egyetemi diplomával rendelkezik. Fontos azonban megjegyezni, hogy egyetemi végzettséggel csupán a társas vállalkozásoknál rendelkeztek. BÍRÓ – SZÉKELY (2012) tanulmányában kevésbé ilyen kedvező a kép az iskolai végzettség tekintetében. A 2010-ben vizsgált gazdaságok (576 ezer) vezetői közül 77,6%-nak csupán gyakorlati tapasztalata van, 7,8%-nak nincs mezőgazdasági végzettsége, 5,0%-nak van alapfokú végzettsége, közép- és felsőfokú végzettséggel 6,3, illetve 3,3%-uk rendelkezik.

A válaszadók több mint 80%-a legalább 20 éve foglalkozik állattenyésztéssel, sőt a megkérdezett egyéni gazdálkodók jelentős része már gyerekkora óta tevékenykedik az állattenyésztésben. A válaszadók 5%-a (3 fő) 5 évnél rövidebb ideje gazdálkodik, életkor szerint a 30 év alatti kategóriába tartoztak. Az egyéni gazdaságok elsősorban a családi munkaerőre támaszkodnak, állandó alkalmazottal a megkérdezettek 30%-a, időszakos alkalmazottal 45%-a rendelkezett. A társas vállalkozások esetében az adott ágazatban az átlagos állományi létszám 25 és 40 fő között változott.

3. Az értekezés főbb megállapításai

3.1. Szekunder kutatás

Disszertációmban a magyar mezőgazdaság gazdaságstruktúrájának változásával foglalkoztam, különös tekintettel az állattenyésztési ágazatra.

A szekunder vizsgálataim során a magyar mezőgazdaság helyzetét mutattam be a 2000 és 2010 közötti időszakban, továbbá ismertettem a gazdaságszerkezetben bekövetkezett változásokat Magyarországon és az EU tagállamaiban. Magyarország az EU tagországai közül a kedvezőnek mondható ökológiai adottságú országok körébe sorolható. Az ország teljes területének mintegy 60%-a áll mezőgazdasági művelés alatt, az EU-ban ennél csak Dániában és az Egyesült Királyságban magasabb a mezőgazdasági terület aránya. Az EU tagállamok összes mezőgazdasági területéből mindössze 3%-kal részesedik Magyarország, ennek ellenére egyes termékek előállításában jelentős a szerepünk.

Az EU tagországok gazdaságait vizsgálva kiderül, hogy a gazdaságok 80%-a 10 hektárnál kisebb mezőgazdasági területen gazdálkodik, 14%-uk 10 és 50 hektár közötti, illetve 3%-uk 50-100 hektár közötti mezőgazdasági területet művel. A 100 hektár feletti mérettel rendelkező üzemek aránya csupán 3%, ugyanakkor a mezőgazdasági terület 50%-át művelik. A dolgozatom elkészítése során bemutattam Magyarország és az EU-27 gazdaságszerkezetét. *A magyar gazdaságszerkezet egyedinek mondható az EU-ban. A gazdaságok 87%-a 5 hektárnál kisebb területen gazdálkodik, 2,4%-a 50 hektárnál nagyobb (terület 50%-át művelik) területen gazdálkodik. Magyarországon a duális birtokrendszer ellenére is elaprózódott a birtokstruktúra, amihez hozzájárul az is, hogy a gazdaságok számbavételénél a gazdasági küszöb mértéke uniós viszonylatban is igen alacsony.* Ennek tulajdonítható, hogy a magyar és uniós statisztikában szereplő gazdaság fogalma jelentősen eltér az üzemgazdaságban használt definícióktól. *Az ÁMÖ 2010-es adatait vizsgálva kiderül, hogy Magyarország akkor is megfelelné a 98%-os lefedettségnek, ha 1 hektárnál húznánk meg a küszöbértéket.* Ebben az esetben a vizsgált gazdaságok száma 415 219 egyéni és társas gazdasággal csökkenne (az egyéni gazdaságok 72%-a, a társas

vállalkozások 0,4%-a esne ki a gazdaság fogalma alól). KSH ÁMÖ-2010-es adatai alapján 415 219 gazdaság tevékenykedik 1 hektár alatt, az általuk művelt terület nagysága pedig csupán 84 567 hektár. A gazdaságküszöb meghatározásánál valószínűleg politikai motivációk is szerepet játszanak, ugyanis a kibocsátás helyett a gazdaságok száma élvez prioritást. A hatékonyságot a bruttó kibocsátás és hozzáadott-érték változása sokkal jobban tükrözi, mint a gazdaságok száma.

A rendszerváltás óta a gazdasági átalakítás jellegéből fakadóan ellentmondásos duális gazdaság alakult ki. A sok kisgazdaság és kevés nagygazdaság (de meghatározó szereppel) mellett hiányzik az erős középvállalatok rétege. Az 1990-es években számos kisgazdaság jött létre hazánkban, de számuk az ezredforduló környékén csökkenésnek indult, és ez a tendencia napjainkban is tart. Ez a folyamatos koncentrációval, az életképtelen kisgazdaságok fokozatos eltűnésével magyarázható. Hazánkban döntő többségben az 55 év fölötti idősebb korosztály foglalkozik mezőgazdasági tevékenységgel, főleg az egyéni gazdaságokban. Az ezredfordulón az egyéni gazdálkodók 49,9%-a volt 55 évnél idősebb, 2010-ben 57,4%-a, ami a magyar agrártársadalom előregedését vetíti előre BÍRÓ – SZÉKELY (2012). Bár a mezőgazdaság elsődleges feladata az élelmiszertermelés, mégse feledkezzünk meg arról, hogy egyúttal a vidék eltartó képességéről is gondoskodik, munkahelyeket tart fenn és hoz létre, valamint a táj és a környezet védelmét is ellátja. Ebből kiindulva az egyéni gazdaságok a társas vállalkozásokénál többnyire kedvezőtlenebb kibocsátási és hatékonysági mutatók ellenére továbbra is jelentős szerepet játszanak hazánk mezőgazdaságában.

A gazdaságok termelési típus szerinti elemzéséből kiderül, hogy 2000-2010 között a növénytermesztő gazdaságok aránya maradt a legmagasabb mindkét gazdaságcsoportban, sőt arányuk kb. 10-10 százalékponttal nőtt, így 2010-ben az egyéni és társas gazdaságok mintegy fele e gazdaságtípusba tartozott. Ennek a folyamatnak a döntő oka, hogy a KAP elsősorban a GOFR-növények termesztését támogatja. A vegyes gazdálkodást folytató gazdaságok aránya a társas vállalkozásoknál szerény mértékben nőtt, míg az egyéni gazdaságoknál ezek aránya olyan mértékben csökkent, amilyen mértékben a növénytermesztéssel foglalkozóké nőtt (a vegyes gazdálkodást végző gazdaságok egy része felhagyott az állattartással

és a jobban jövedelmező növénytermesztési profilra váltott át). Az állattartó gazdaságok körében az egyéni gazdaságoknál megmaradt a 22% körüli részarány, míg a társas vállalkozások esetében ez az érték 5,5%-ra (9,6%-ról) csökkent, ennek ellenére az állatállomány kétharmada a társas vállalkozások tulajdonában van. A mezőgazdasági szolgáltatást végző gazdaságtípus az egyéni gazdaságoknál továbbra is unikumnak számít (0,1%), szerepük a társas vállalkozásoknál is közel 60%-kal esett vissza.

Napjainkban az összes egyéni gazdaságot vizsgálva kitűnik, hogy a gazdaságok számának jelentős csökkenése mellett a gazdálkodás céljait illetően a vizsgált időszakban a kizárólag saját fogyasztásra törekvők részaránya alig változott (60,2%), ezzel szemben az elsősorban értékesítésre termelők aránya több mint kétszeresére (19,5%-ra) nőtt, míg a saját fogyasztáson felüli többletet értékesítők részesedése 12 százalékponttal csökkent. Összességében elmondható, hogy a gazdasági cél szerinti hangsúly az árutermelés irányába kezd eltolódni, amihez a fejlődőképes, felesleget értékesítő gazdaságok átcsoportosulása is hozzájárulhat.

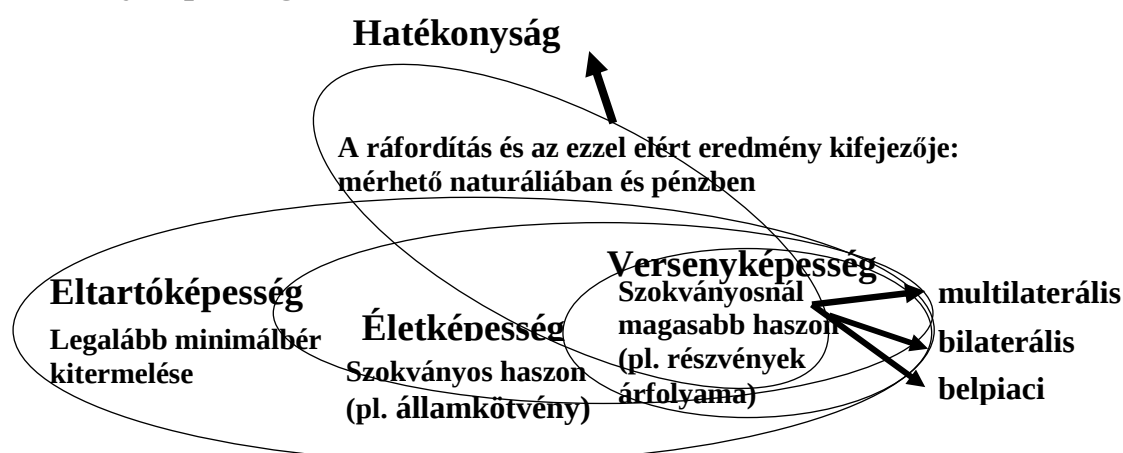
3.2. Primer kutatás

A primer kutatásom alapját a már korábban bemutatott interjú jelentette. Az interjúk feldolgozását követően a kapott eredményekből elkészítettem az állattenyésztésben dolgozó egyéni gazdaságok és társas vállalkozások SWOT analízisét és problémafáját. *Az elemzésbe csak a SWOT elemzés szigorú szabályai szerint a szakirodalomban igazolt és általam is valósnak vélt tényezők kerültek be.* Az interjú során az ágazatban való jártasság, szaktudás témakör több kérdése is segített a problémák feltárásában. A kérdések arra irányultak, hogy az interjúalany mennyire követi a magyar állattenyésztés helyzetét, illetve mennyire ismeri annak problémáit. *Az interjúk alapján központi problémának az állattenyésztéssel foglalkozó gazdaságok versenyképességének a csökkenését tekintettem.*

Dolgozatomnál a versenyképesség fogalmánál a következő összefüggéseket vettem alapul. Az életképességre általánosan elfogadott és alkalmazott definíciót a nemzetközi szakirodalomban nem találunk. Kompetitív piacon az életképesség a technológiai választás függvénye. Az életképtelenség oka lehet a vezetés, az

ösztönzési mechanizmus, a tulajdonjogi viszonyok vagy a kormányzati beavatkozás hiányossága (POTORI et al., 2004). Egy gazdaság megfelelő vezetés mellett is életképtelen lehet, ha olyan szektorban működik, amely egyébként komparatív előnyt élvez. Életképes gazdaságról akkor beszélünk, ha a rendelkezésre álló erőforrások hatékony allokálásával a társadalom számára a szokványostól nem különböző haszonra képes szert tenni. A társadalom számára elfogadható, a szokványostól nem különböző haszon általában az államkötvények kamata. Különbség van az életképesség és eltartó képesség között. Az adott gazdaság eltartó képességének feltétele a minimálbér kitermelése, illetve az alkalmazottak bérének kifizetése. Ennek hiányában életképtelennek minősül a vállalkozás.

Az életképesség szükséges feltétele a piacmegtartásnak. A bel- és/vagy külpiaci részesedés növelésének képessége már a vállalkozás versenyképességét jelenti. A piaci részesedés növelésének tartós és profitábilis megőrzésének feltétele az életképesség. Versenyképes tehát a gazdaság, ha szabad piacon a társadalom számára elfogadható, a szokványosnál magasabb haszonra képes szert tenni. Például a részvénytársasági formában működő vállalkozásoknál a részvények árfolyama tükrözi a vállalkozás képességeit. Ma elsősorban a multilaterális versenyképesség a meghatározó, mert hosszabb távú komparatív előnyt jelent. A gazdasági hatékonyság fontos, de nem elégséges mutatója a versenyképességnek (1. ábra). A (nemzetközi) versenytársakhoz mért hatékonyság határozza meg a (nemzetközi) versenyképességet.

1. ábra: A hatékonyság, eltartó képesség, életképesség és versenyképesség viszonya

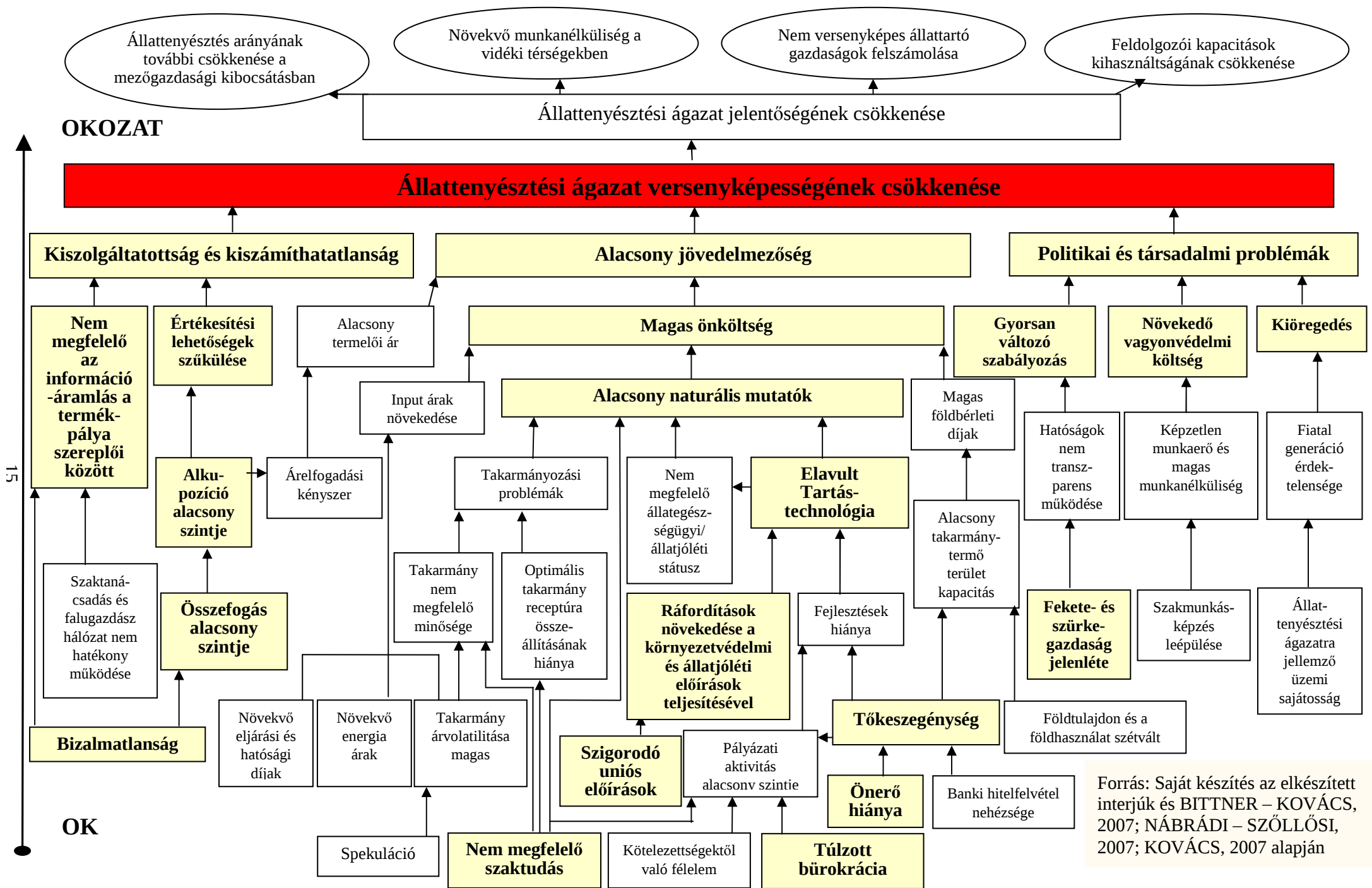
Forrás: POTORI (szerk.) (2004)

A központi probléma forrásaként három fő okot (a kiszámíthatatlanság és kiszolgáltatottság, az alacsony jövedelmezőség és a politikai és társadalmi problémák) fogalmaztam meg, melyet az interjúk is egyértelműen alátámasztanak.

Meghatározó tényezőknek mind az egyéni gazdaságok, mind a társas vállalkozások a kiszámíthatatlanságot és a kiszolgáltatottságot jelölték meg (2. ábra). Ez azonban alapvetően a bizalom hiányára vezethető vissza. Az egyéni gazdaságoknál a fő problémát a kiszolgáltatottság jelenti, ugyanis nagyon alacsony szintű az összefogás, aminek hatására alacsony piaci alkupozícióval rendelkeznek. Ebből kifolyólag az értékesítési lehetőségeik folyamatosan szűkülnek. A kistermelők többségéből hiányzik a stratégiai gondolkodásmód, általában rövid távú szemlélet jellemzi a gazdálkodásukat, fő céljuk a túlélés.

Véleményem szerint is *az összefogás hiánya a gyenge versenyképesség egyik meghatározó oka.* Nemzetközi viszonylatban azok a kisgazdaságok a sikeresek, amelyek a folyamatosan változó gazdasági környezetben összefognak. Az összefogással nem csupán az értékesítés, hanem a beszerzés területén is kedvezőbb pozícióba kerülhetnek. Olcsóbban jutnának alapanyaghoz (ezzel is csökkentve a költségeiket), homogén termékeket tudnának előállítani és azt magasabb áron értékesíthetnék jövedelmezőségük növelése érdekében. Az integrációval kihasználhatóak a méretgazdaságosság adta előnyök is. Ezért elsődleges feladat a versenyképesség javítása. Ennek segítségével termékeik visszakerülhetnek a magyar piacra, ezáltal új munkahelyeket is teremtve. Az egyéni gazdaságoknak indokolt lenne felismerni a közös érdekeket és a közös erővel történő értékesítés előnyeit. Az összefogás hiánya a piaci kiszolgáltatottság fokozódásához és a nagy mennyiségű homogén termékek hiányához vezet. A közös piacon a versenytársak olcsóbb termékekkel tudnak megjelenni, így a hazai termelők kiszorulnak a korábbi piaci területükről.

A kiszámíthatatlanság problémáját elsősorban a társas vállalkozások hangsúlyozták, ugyanis nem tudják sem bevételeiket, sem ráfordításaikat előre megtervezni. Ennek következtében a tevékenységük jövedelmezősége sem becsülhető előre, aminek eredményeként csökken a beruházási kedv.

2. ábra: Az állattenyésztésben dolgozó egyéni gazdaságok és társas vállalkozások problémafája

A versenyhátrány másik fő oka az alacsony jövedelmezőség. A gazdaságok jövedelme az árbevételtől, a termelési költségektől és az igénybe vehető támogatásoktól függ. Az állattartással foglalkozók költség-jövedelem elemzéseai egyre romló jövedelmi helyzetet mutatnak az általam vizsgált ágazatokban. Annak ellenére, hogy 2011-ben a tejtermeléssel és sertéshízlalással foglalkozó gazdaságok jövedelemhelyzete javult, a legtöbb gazdaság veszteséges volt. A támogatás általában a veszteség minimalizálását vagy a nettó jövedelmet jelentette. Az általam vizsgált régióban (Észak-Alföld) az országoshoz hasonló trend figyelhető meg.

Az alapvető problémát az alacsony termelői árak okozzák, ehhez az árelfogadási kényszer is hozzájárul. Az árelfogadási kényszer a már korábban említett alkupozíció alacsony szintjével magyarázható, amely az összefogás hiányára vezethető vissza. A termelők többsége csupán a támogatáson keresztül tud kismértékű jövedelemhez jutni. Említést érdemel az állati eredetű termékek (tej, élő állat, gyapjú, toll stb.) és az inputanyagok egymáshoz viszonyított kedvezőtlen áráránya. Ez elsősorban az alacsony hatékonyságra, a korszerűtlen technológiára és a megfelelő szaktudás hiányára vezethető vissza. Az állattenyésztési és növénytermesztési ágazatok esetében is döntően befolyásolja az eredményességet a termelői árak ingadozása. A növekvő termelői árak sem tudják mindig javítani az ágazatok jövedelemhelyzetét, mivel azt együtt kell vizsgálni az előállítási költségek alakulásával.

Az alacsony jövedelmezőség másik oka a magas önköltség, melyhez több tényező is hozzájárul (a gyengébb hozamok, a természetes hatékonysági mutatók romlása, az ingadozó inputárak és a szűkös takarmánytermő terület). A növénytermesztéstől való elszakadás következményeként sok állattenyésztéssel foglalkozó egyéni gazdálkodó és társas vállalkozás kiszolgáltatott helyzetbe került. Komoly gondot jelent a gazdálkodóknak az állatállományuk számára szükséges takarmányok előállítása. Napjainkban az egyéni gazdaságok földterülethez való jutását elsősorban a tőkehiány nehezíti meg. Legtöbbször saját földtulajdonnal nem rendelkeznek, vagy a saját földterületen az állatállomány számára szükséges takarmánymennyiség kisebb hányadát tudják előállítani. Az esetek többségében bérelt földterületen (is) gazdálkodnak, amely jelentős

költségeket ró a gazdákra a magas földbérleti díjak miatt. Mivel nem képesek az állatállomány számára szükséges összes takarmánymennyiséget a használatukban lévő területen előállítani, így azok egy részét magas áron kényszerülnek megvásárolni. A kiadási oldalon meghatározó a takarmányköltség. Az elmúlt 3-4 évben mind a tömegtakarmányok, mind az abraktakarmányok beszerzési, valamint előállítási költsége jelentősen megemelkedett. Ezt a folyamatot tovább erősíti a világnépesség létszámának folyamatos emelkedése is. Emellett a dráguló energiaárak (üzemanyag, villamos áram stb.) is hozzájárulnak a növekvő költségekhez. A takarmányárak volatilitása valamennyi állattenyésztési ágazat számára központi probléma. Különösen a sertés- és baromfi-hús önköltségét növeli a vásárolt fehérjeforrások (szója-, napraforgó- és repcedara) folyamatos árnövekedése.

A társas vállalkozásoknak is problémát okoz a termőföld vásárlása, sokkal inkább a hatályos földtörvény, mintsem a tőkehiány miatt. A hatályos hazai földtörvény megnehezíti az önálló állattartó telepek (ha gazdasági társaság formában működik) földtulajdonhoz jutását. Véleményem szerint lehetőséget jelenthet az állattartók számára a lejárt bérleti szerződésű állami földek újbóli bérbeadása. A pályázat célja az állattartók földhöz juttatása, ehhez a pályázóknak nyilatkozatot kell tennie a Nemzeti Földalap (NFA) felé arról, hogy a szerződés megkötésétől számított egy éven belül a pályázat tárgyát képező ingatlanok vonatkozásában minden második hektár termőföld terület után 1 nagyállat-egységnek (1 NE) megfelelő állatállományt tart a haszonbérleti szerződés fennállásának teljes időtartama alatt (NFA, 2013). A társas vállalkozásoknál még kiemelendő problémának számít a növénytermesztési és állattenyésztési tevékenység összehangolása.

Az alacsony természetes mutatókat befolyásolja a fajta, a tartástechnológia, a takarmányozás színvonala, a szaktudás és egyéb külső tényezők (pl.: időjárás). *A legnagyobb probléma az elavult tartástechnológia és a szaktudás hiánya.* A korszerűtlen tartástechnológia miatt a gazdaságok nem tudnak megfelelni az egyre szigorodó uniós előírásoknak. Fontos lenne a termelési színvonal fejlesztése annak érdekében, hogy helyt tudjanak állni a hatékonyabban termelő versenytársakkal szemben. A tőkeszegénység

nem teszi lehetővé a fejlesztést, beruházást, termékfejlesztést, marketinget, mivel az ágazatban dolgozók hitelképessége gyenge, folyamatos likviditási és finanszírozási gondokkal küzdenek. Ugyanakkor uniós forrásból származó támogatással a termelők fejleszthetik gazdaságukat. Az ÁTK (Állattartó Telepek Korszerűsítése) I.-IV. programjai lehetőséget nyújtottak és nyújtanak a gazdaságoknak, hogy teljesíteni tudják a környezetvédelmi és állatjóléti előírások teljesítését a tartástechnológia fejlesztésével. E fejlesztések az állatok komfortosabb elhelyezését, jólétük javítását, a természetes viselkedési formák kifejezésre jutását, az egészségesebb állati eredetű élelmiszer előállítását is lehetővé teszik, ami végső soron a magasabb hozamok eléréséhez, illetve a jövedelmezőség javulásához is hozzájárul.

Kutatásaim is azt bizonyítják, hogy a magas hatósági díjak, az adó- és járuléktérhek, a munkanélküliség és a szigorú állatjóléti és környezetvédelmi előírásoknak való megfelelés együttesen vezetnek a szürke- és feketegazdaság kialakulásához. A termékpálya valamennyi szereplőjének a fő célja a haszon maximalizálása. Itt elsősorban az illegális vágások (pl.: sertés), a származás követhetlensége és a számla nélküli kereskedelem emelhető ki. Ennek megfelelően a termelők is „jól akarnak járni”, így a termelői csoportok tagjainál is megfigyelhető jelenség, hogy gyakran nem a szövetkezetnek, hanem a kedvezőbb ár reményében egy „külső” felvásárlónak értékesítik termékeiket. Ennek legfőbb kiváltó oka, hogy a szövetkezet az előbb említetteknek megfelelően egy jelentősebb felvásárló köré szerveződött, aki a „beszervezett” termelők részére nem biztosítja a piacon elérhető legmagasabb termelői árakat. Az adózás mellett problémát jelent a magas élömlés költség, ami az illegális, vagy „fél-illegális” foglalkoztatásra ösztönöz. A feketegazdaság nehezíti a termékpályákon az integrációt, a koncentrációt, az érdekek hatékony képviseletét és érvényesítését (a magas áfán történő osztozkodás ugyanis a termelő és feldolgozó számára egyaránt előnyös).

A fentebb említett problémák, valamint a növekvő munkanélküliség és az alacsony bérek következménye a romló vagyonbiztonság. A megkérdezett társas vállalkozások szerint jelentős összeget kell a vagyonvédelemre fordítani, hiszen a közbiztonság romlásával erőteljes kockázatnak vannak kitéve a mezőgazdasági telephelyek,

gépek, berendezések, állatok, input és output anyagok. Komoly költséget jelenthet a biztonsági szolgálat létrehozása, a vagyonvédelmi riasztó rendszerek, kerítések kialakítása és üzemeltetése, az egyes berendezési tárgyak „lopásgátlása”.

Az állattenyésztésben gazdálkodók helyzetét nem könnyíti meg a gyorsan változó szabályozási rendszer és a transzparencia hiánya. Az EU-csatlakozást követően szigorodó előírások és a bürokratikus kötelezettségek olyan terheket rónak az állattartókra, melyet csak nehezen vagy egyáltalán nem tudnak teljesíteni. Magyarországon a vállalkozások életét jelentős adminisztrációs terhek nehezítik, ezzel mind az egyéni, mind a társas vállalkozások válaszadói egyetértettek. Az állattenyésztők számára komoly időráfordítást jelent a különböző jogszabályoknak való megfeleléshez szükséges adminisztráció elvégzése. Az ENAR rendszernek való megfelelés, a különböző támogatásokhoz kapcsolódó nyomtatványok kiállítása (pl.: kérődző szerkezetátalakítási támogatás), az egyes pályázatok (pl.: állattartó telepek korszerűsítéséhez nyújtott támogatás) elkészítésének nehézségei, a minőségbiztosítási rendszerek elkészítése és üzemeltetése, az egyes hatóságoknak való megfelelés mind-mind folyamatos terhet jelentenek.

Nem szabad megfeledkezni a társadalmi problémákról sem. Egyre nagyobb gondot jelent a kiöregedő mezőgazdasági társadalom, illetve a fiatal generáció érdektelensége Magyarországon és az Európai Unióban egyaránt. Ez különösen igaz az állattenyésztésben dolgozókra. A kiöregedés az egyéni és a társas gazdaságokra egyaránt jellemző. Ennek oka, hogy kevés fiatal szakember kívánja folytatni a mezőgazdasági tevékenységet az idősebb gazdálkodók nyugdíjba vonulását követően. Legfőbb okként az állattenyésztési ágazatra jellemző üzemtani sajátosságok említhetők. A generációs problémának egyéb következményei is vannak. Sok esetben az idősebb generáció nehezebben fogadja el az új technológiát, illetve kevésbé nyitottak az új szakmai ismeretekre. Ragaszkodnak a történelemhez, a hagyományokhoz és a rossz berögződésekhez. Fontos ezen kívül még megemlíteni a megfelelő szaktudás hiányát. Különösen az egyéni gazdaságokra jellemző az alacsony szakmai végzettség. Nem alakult ki sem a közép-, sem a felsőfokú mezőgazdasági oktatási intézmények keretében egy olyan egységes

szaktanácsadási, továbbképzési rendszer, ami biztosítaná a gazdálkodók iskolai végzése utáni folyamatos szakmai továbbképzést (élethosszig tartó tanulási program). *A versenyképesség fenntartása és növelése érdekében elengedhetetlen a folyamatos képzés és a nyitottság az új technológiák, eljárások felé.* Az idősebb generáció nagy arányának eredményeként a gazdálkodók jelentős része elsősorban vagy kizárólag a saját és rokonaik múltbeli tapasztalataira, hagyományaira építenek. Nem hajlandóak kockázatot vállalni és megfelelően alkalmazkodni az új kihívásokhoz.

A szakmai alulképzettség eredménye, hogy a társas vállalkozásoknál gondot jelent az alkalmazottak megbízhatatlansága. A mezőgazdasági vállalkozások az alacsony jövedelmezőség miatt nem tudnak magas béreket adni az alkalmazottaik számára, ezért nem ritkán a szakmailag jól képzett, felelősségteljes és becsületes szakemberek alkalmazása nem lehetséges. Ehhez kapcsolódva elmondható, hogy nehéz olyan mezőgazdaságban munkát vállaló embert találni, aki agilis, önállóan gondolkodni és cselekedni képes, illetve hajlandó a technológiai elemeket betartani.

Megállapítható, hogy a magyar állattenyésztésben azok a gazdaságok, amelyek magas színvonalon és hatékonyan termelnek, felvehetik a versenyt a nemzetközi piaci szereplőkkel. A magyar állattenyésztésben vannak hatékony gazdaságok, melyek felveszik a versenyt a nemzetközi piaci szereplőkkel. Ebbe a körbe sorolható a sertéshús-előállítás mintegy 20%-a, a baromfihús termelés 35%-a és a tejtermelés egy része. A nemzetközi szinten is versenyképes gazdaságok a kiváló genetika mellett a legkorszerűbb tartás- és takarmányozási technológiával és szakismerettel rendelkeznek. A költségoldalán növelni kell a takarmánytermesztés, illetve a fajlagos takarmány-felhasználás hatékonyságát, mind az egyéni, mind a társas gazdaságok természetes mutatóinak javítása érdekében. Ez azért is fontos, mert a termelő hasznát egyre inkább a felvásárlási árak jövedelemtartalma fogja meghatározni, amire csak költséghatékony termeléssel és a vertikális kapcsolatok bővítésével tudnak reagálni a gazdaságok. A megkérdezett gazdálkodók az önköltség növekedés alapvető okaként a takarmány- és az energiaárak folyamatos emelkedését jelölték meg. A fentebb leírt problémáknak megfelelően egyre gyakrabban merül fel a kérdés, hogy a bizonytalan és

folyamatosan romló jövedelemhelyzet mellett miért folytatják az állattartó tevékenységet.

Az interjú kitért az EU-csatlakozás hatásainak a megítélésére. A válaszadók 80%-a szerint a magyar állattenyésztés veszített Magyarország EU-csatlakozásával, hiszen a külföldről beáramló termékek éleződő versenyhez vezettek, bizonyos szempontból piacvesztésről is beszélhetünk. A megkérdezettek 20%-a úgy gondolja, hogy nem lehet egyértelműen megítélni a csatlakozás hatását. Az ágazat nyert abból a szempontból, hogy megnyíltak az uniós piacok, ami a magyar termékek könnyebb piacra jutását teszi lehetővé. A támogatások javítják a gazdálkodók jövedelmi helyzetét, segítik az ideiglenes likviditási problémáik áthidalását. Az interjúalanyok többsége szerint a lehetőségekhez mérten a legszigorúbb piacvédelemre (mennyiségi és minőségi korlátokra) lenne szükség. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az EU-ban erre gyakorlatilag nincs lehetőség (a minőségi korlátra is csak nagyon korlátozott lehetőség nyílik). A piacok kinyílásának kedvező hatása mellett említést érdemel a bizonytalan eredetű és gyengébb minőségű áruk behozatalának kockázata („lőhús-botrány”, sertéshús színének megváltoztatása, romlott húsok piacra juttatása).

Az interjúban felmértem továbbá, hogy a gazdaságok vezetői hogyan vélekednek a gazdaságuk tartási, takarmányozási és állategészségügyi színvonaláról. A kereszttábla elemzés során az egyes kérdésekre adott válaszoknál a szignifikáns különbségeket chi-négyzet próbával vizsgáltam a kor és iskolai végzettség szerint. A válaszok alapján elmondható, hogy a *tartástechnológia színvonalát* az egyéni gazdaságok 18%-a magasnak, 70%-a közepesnek, 12%-a alacsonynak ítéli meg a gazdaságában (a nem tudom megítélni kategóriát senki nem választotta). A társas vállalkozások esetében kétféle válasz volt, 41%-a magasnak, míg 59%-a közepesnek ítélte meg a tartástechnológia színvonalát. Az egyéni gazdálkodók válaszait kor és iskolai végzettség szerint vizsgálva elmondható, hogy a kor esetében (10%-os szinten) szignifikáns különbség volt az 50 év alatti és 50 év feletti válaszadók véleménye között. Életkor és iskolai végzettség szerint vizsgálva a tartástechnológia színvonala tekintetében nem volt szignifikáns különbség a társas vállalkozások esetében.

A *takarmányozási színvonal* megítélésében már hasonló képet kapunk az egyéni és társas vállalkozások esetében. Az egyéni gazdaságok 33%-a magasnak, 67%-a közepes színvonalúnak ítélte meg a takarmányozás színvonalát. Iskolai végzettség szerint a takarmányozás színvonalának megítélésében szignifikáns különbséget ($P < 0,01$) találtam az egyéni gazdaságok esetében. A társas vállalkozások 47%-a magasnak, 53%-a közepesnek vélte a takarmányozás színvonalát. A társas vállalkozások esetében hasonló arányokat kapunk az *állategészségügyi színvonal* megítélésénél is. Az egyéni gazdaságok az állategészségügyi színvonalukat már jobbnak ítélték meg a takarmányozás színvonalához képest. A válaszadók 42%-a magasnak, 58%-a közepesnek ítélte meg az állategészségügy színvonalát. Életkor és iskolai végzettség szerint megvizsgálva az állategészségügy színvonalát nem volt szignifikáns különbség.

A fentebb leírtaknak ellentmond, hogy a megkérdezett egyéni gazdaságok a tartástechnológia, a genetika és az állategészségügy, az állatjólét és a környezetvédelem színvonalán szeretnének javítani, annak ellenére, hogy a válaszadók 42%-a magasnak ítélte meg az állategészségügyi színvonalát. A társas vállalkozások elsősorban a takarmányozás, az állategészségügy és genetika színvonalán kívánnak előre lépni. A tartástechnológia fejlesztése már a legtöbb vállalkozás esetében folyamatban van az uniós pályázatoknak köszönhetően.

Felmerülhet a kérdés, hogy reálisan tudják-e megítélni az egyéni gazdaságok a helyzetüket? A válaszok alapján közepes vagy magas színvonalra pozícionálták magukat a takarmányozás, a tartástechnológia és az állategészségügy terén. Sok esetben az állattartó gazdaságok túlértékelik a körülményeiket, adottságaikat, ezért nem biztos, hogy reálisan látják saját helyzetüket a nemzetközi piacon, ami a fejlődés gátját jelentheti számukra versenyképességük romlásával.

3.3. A hipotézisek bizonyítása

A szekunder kutatáshoz kapcsolódóan egy hipotézist fogalmaztam meg:

1. hipotézis: *Az állatállomány csökkenése valószínűleg folytatódik az önellátó és félig árutermelő gazdaságok rovására.*

A magyar mezőgazdaság legfőbb szerkezeti problémáját az állattenyésztés immár két évtizede húzóó válsága okozza. A rendszerváltást követően a legnagyobb visszaesés az állattenyésztési ágazatokban következett be. Az állatállomány csökkenése korábban még soha nem látott mértéket öltött. A szarvasmarha- és sertésállomány az EU-csatlakozást követően csökkent, előbbi 6%-kal, utóbbi 22%-kal 2010-re. A szarvasmarha-állomány 2010 óta kismértékű növekedést mutat. A sertésállomány azonban tovább csökkent és 2012-ben már a 3 millió egyed sem érte el. A baromfifélék állománya 2004-2010 között 3%-kal csökkent, ezután kismértékű növekedés volt tapasztalható, de 2012 decemberére ismét visszaesett. A juhállomány nagysága a csatlakozás évében volt kiemelkedő, ezt követően csökkent az állomány.

Az állatállomány gazdálkodási formánként vizsgálva megállapítható, hogy 2012-ben a társas vállalkozásoknál volt az állatállomány 66%-a, az egyéniéknél a 34%-a. A társas vállalkozásokon belül az állatállomány jelenős része (közel kétharmada) a kft.-k tulajdonában van. *A szarvasmarha- és sertésállomány egyéni gazdaságoknál az 1-9 egyed tartó gazdaságok száma csökkent a legnagyobb mértékben. Hasonló tendencia (38%-os visszaesés) figyelhető meg az 1-99 tojótyúkot jelentő méretkategóriában, ami elsősorban a családok önellátását szolgáló méretnek tekinthető.* Ugyanakkor a juhtartással foglalkozó egyéni gazdaságok körében növekedés volt tapasztalható szinte valamennyi méretkategóriában. Az 1 000 egyednél több juhot tartó gazdaságok száma nagyobb mértékben csökkent, elsősorban a társas vállalkozások juhtartásának a felszámolása miatt. *A tendenciák alapján elmondható, hogy ezen hipotézisem csak részben igazolódott be.*

A második hipotézisem igazolására az interjú negyedik részében (Jövőkép) feltett kérdések adtak bizonyosságot.

2. hipotézis: *Az Észak-alföldi régióban a társas vállalkozásoknál nem várható az állatállomány további csökkenése.*

Az interjú negyedik részének kérdéseinél az egyéni és társas gazdaságok jövőbeli elképzeléseire kérdeztem rá. A megkérdezett társas vállalkozások egyike sem tervezi az állattenyésztési tevékenység megszüntetését, illetve az állomány leépítését. A társas vállalkozásoknál a fő cél a gazdaságos termelés. Az állattenyésztéssel foglalkozó cégek jelentős része veszteséges, ilyen esetben a felszámolás lenne a racionális megoldás, azonban ennek is komoly költségei és veszteségei vannak. A felszámolás során az állomány értékesíthető (bár legtöbbször áron alul), de az épületek, berendezések általában nem adhatóak el. Így azok adósságszolgálati terhe és állagmegőrzése a vállalkozást terheli. Ennek megfelelően inkább vállalják a kisebb rosszat, a veszteséges termelést több éven keresztül.

A korábban felvett hitelek és a támogatásban vállalt kötelezettségek is meggátolhatják az állattenyésztési tevékenység végleges felszámolását. A megkérdezett állattenyésztő gazdaságok mindegyike igénybe vett valamilyen állattenyésztési támogatást (állattartó telepek korszerűsítése, védett őshonos és veszélyeztetett mezőgazdasági állatfajták genetikai állományának tenyésztésben történő megőrzésére). A 2007-ben meghirdetett állattartó telepek korszerűsítéséhez nyújtandó támogatás célja az állattartó telepek korszerűsítése annak érdekében, hogy az állattartó telep megfeleljen a trágyaelhelyezéssel kapcsolatos előírásoknak, javuljon az állattartó telepek takarmányozási, illetve műszaki színvonala, állategészségügyi és élelmiszerbiztonsági helyzete, valamint az állattartó telepen dolgozók munkakörülménye és munkahatékonysága. Jellegét tekintve vissza nem térítendő támogatást jelent, amelyet beazonosítható épített és beépített technológiára, valamint infrastrukturális beruházásra vagy gép beszerzésére lehet igénybe venni.

A támogatás igénybevételéhez számos kötelezettség kapcsolódik. A pályázó köteles szervezett képzéseken részt venni, a tejtermelést

folytató pályázó köteles megfelelni a tejkvóta rendszerben foglalt előírásoknak, valamint a támogatási döntéstől számított 5 évig a nagyállat-egységben kifejezett éves átlagos telepi állatlétszámot a pénzügyi vagy üzleti tervben vállalt szinten tartani. A szarvasmarha, juh-, kecske-, sertés-, és lófajok esetén az állattartó köteles az ENAR szerinti előírásoknak megfelelni, állomány-nyilvántartást, illetve legeltetési és állatállomány változási nyilvántartást vezetni.

Az általam megkérdezett társas vállalkozások által igénybe vett támogatások körébe sorolható még a védett őshonos és veszélyeztetett mezőgazdasági állatfajták genetikai állományának tenyésztésben történő megőrzésére nyújtandó támogatás is. E támogatásnál is az egyik feltétel a támogatási időszak alatt az aktuális állatállomány tartása, valamint a kiesett állatok pótlása a kieséstől számított legkésőbb 90 napon belül azonos minőségű egyeddel. Ezen kötelezettségek is arra készítetik a vállalkozásokat, hogy legalább a mostani szinten fenntartsák az állattenyésztési ágazatot.

A megkérdezett társas vállalkozások a tevékenységük fenntartásán túl fejlesztéseket is terveznek az elkövetkezendő években. Itt elsősorban állománynövelésre vagy telepfejlesztésre gondoltak. Az általam kapott válaszok egybeesnek az AgroStratégia által készített felmérés eredményeivel, mely szerint a mezőgazdasági termelést jövedelemszerzés céljából folytató gazdálkodók 80%-a tervezi a gazdaság fejlesztését középtávon. A fejlesztés elsősorban a birtok méretének a növelésére és a termelés technológiai fejlesztésére fog irányulni (INTERNET 1). Hasonló pozitív eredményeket tapasztalt a Fiatal Gazdák Magyarországi Szövetsége (AGRYA) által 2011-ben készített felmérés, melyben a megkérdezettek (200 fiatal gazda) 93%-a alternatív jövedelemszerző tevékenységgel bővítené a gazdálkodói tevékenységét a következő öt évben (AGRYA, 2012).

A válaszadók fontosnak tartották a folyamatos fejlesztéseket és beruházásokat a termelés hatékonyságának javításához. Belátták, hogy csak így tudják felvenni a versenyt a nemzetközi piacon. Ez azonban „előremenekülést” is jelenthet a jelenlegi gazdasági körülmények között.

Az állattartással foglalkozó társas vállalkozásoktól kapott válaszok alapján a második hipotézisem bizonyítást nyert.

A harmadik hipotézisem megválaszolására két kérdést tettem fel kifejezetten az egyéni gazdaságokban dolgozóknak.

3. hipotézis: Az Észak-alföldi régióban az egyéni gazdaságok egyéb jövedelemszerzési források lehetőségének hiányában továbbra is kötődnek az állattartáshoz.

A kérdések a következők voltak:

- Miért foglalkozik állattenyésztéssel?
- Miért nem hagyott fel eddig az állattenyésztéssel?

A két kérdés esetében több válasz megjelölése is lehetséges volt. A megkérdezett 46 egyéni gazdaság mindegyike megjelölte a családi hagyományt, 26 megkérdezett még az érdeklődési kört is, és 16 a végzettséget. A jövedelemszerzés fontosságát 42 megkérdezett választotta. A beszélgetés során rákérdeztem a fennmaradó 4 válaszadónál, hogy miért nem választotta ezt a lehetőséget. Ezen válaszadók magas jövedelmű főfoglalkozással rendelkeztek és az állattenyésztést csupán a családi hagyomány folytatásaként végezték, jövedelem-kiegészítés céljából. Látható tehát, hogy a válaszadók 92%-ánál fontos szempont volt a jövedelemszerzés, bár a megkérdezettek 60%-a rendelkezett rendszeres jövedelemforrással (főmunkahely vagy nyugdíj) is. Az állattenyésztés alternatív munkalehetőséget és kiegészítő jövedelemszerzést biztosít a megélhetési nehézségek kiküszöbölésére.

A „Miért nem hagyott fel eddig az állattenyésztéssel?” kérdéssel alapvetően arra kerestem a választ, hogy az alacsony jövedelemszint mellett miért tartanak továbbra is állatot a gazdaságok. A válaszadók 69%-a kizárólag a „családi tradíciót” és a „nehezen válna meg tőle” válaszlehetőséget választotta. A fennmaradó 31% ezen kívül a „jövedelmező” kategóriát is kiemelte. Tehát az állattenyésztésben tevékenykedők alapvető motivációja a jövedelemszerzés mellett az állat szeretete és a hagyományok megőrzése, valamint a családi

tradíciók folytatása. Ennek megfelelően az egyéni gazdaságok alapvetően csak a családjuk munkaerejére támaszkodnak.

A jövőbeli terveiket illetően egyik válaszadó sem tervezi az állomány teljes felszámolását. Ebből a szempontból csak azok a gazdaságok számítanak kivételnek, amelyeknél nem megoldott az utódlás kérdése. Itt három lehetőség jött szóba: az egyik, hogy nincs utód; a másik, hogy még nem döntött az utód; a harmadiknál a potenciális utód már biztosan tudja, hogy nem fogja folytatni a tevékenységet. Ez a probléma a megkérdezett 46 egyéni gazdálkodóból 22 gazdálkodót érintett. Azonban ők is úgy nyilatkoztak, hogy ameddig egészségi állapotuk, vagyoni helyzetük megengedi, addig legalább az önellátás szintjén folytatják az állattenyésztést. *Az interjú eredményei bizonyítják a harmadik hipotézisemet, mely szerint „Az Észak-alföldi régióban az egyéni gazdaságok egyéb jövedelemszerzési források lehetőségének hiányában továbbra is kötődnek az állattartáshoz”.*

Összességében kijelenthető: az interjúk során bizonyosságot nyert, hogy a magyar agrárszereplők uniós felkészültsége elmarad a kívánatos színvonaltól. Véleményem szerint a gazdálkodók nem készültek fel a kiéleződő versenyre, aminek a legfőbb oka az volt, hogy nem jutottak megfelelő információhoz, tájékoztatáshoz a csatlakozás várható hatásait illetően. Hozzá kell tenni, hogy a termelők sem voltak motiváltak a csatlakozásra történő felkészítésben. A csatlakozást egyértelműen negatívnak ítélték meg a megkérdezettek. Az egyéni gazdaságok esetében az önerő hiányát és az alacsony érdekérvényesítő képességet lehet kiemelni, mely utóbbi az összefogás alacsony szintjére vezethető vissza. A társas vállalkozásoknál egyre nagyobb gondot jelentenek a növekvő vagyonvédelmi költségek a közbiztonság romlása miatt.

A magyar mezőgazdaság és az állattenyésztés jövője szempontjából is kulcskérdés a generációs problémák megoldása. Az elöregedés nem csupán Magyarországon, hanem az Európai Unióban is központi problémának számít. A fiatal generáció egyre inkább elfordul a mezőgazdaságtól, így komoly feladatot jelent a generációs problémák kezelése. Az egyéni gazdaságoknál és a gazdálkodó szervezeteknél biztosítani kellene a generációváltást. A mezőgazdaságban a fiatalítás több okból is hasznos lenne, mert a fiatal gazdálkodói generáció

nyitottabb a genetika, a tartástechnológia és takarmányozás legújabb eredményeire, ugyanis tanulmányaik során már versenyképes gyakorlati tapasztalatokat szereznek.

Az egyéni gazdaságok számára kitörési pontot jelenthet az összefogás minél magasabb szintjének a megteremtése. Sajnos ez a probléma még napjainkban is fennáll és megoldásra vár. Az új típusú szövetkezés kialakításának feltételei adóttak, de mégis hiányzik egy magasabb szintű szerveződés a termékpálya mentén. A mezőgazdasági termelők körében a szövetkezési kedv igen alacsony, ami elsősorban a tájékozatlanságra és a bizalom hiányára utal. Ezen kívül a rendszerváltást megelőző szövetkezeti forma negatív tapasztalatai is gátolják az új típusú szövetkezetek elterjedését.

4. Az értekezés új, illetve újszerű eredményei

1. A magyar gazdaságszerkezet egyedinek mondható az EU-ban. A gazdaságok 87%-a 5 hektárnál kisebb területen gazdálkodik, 2,4%-a 50 hektárnál nagyobb (terület 50%-át művelik) területen gazdálkodik. Magyarországon a duális birtokrendszer ellenére is elaprózódott a birtokstruktúra, amihez hozzájárul az is, hogy a gazdaságok számbavételénél a gazdasági küszöb mértéke uniós viszonylatban is igen alacsony. Ennek tulajdonítható, hogy a magyar és uniós statisztikában szereplő gazdaság fogalma jelentősen eltér az üzemgazdaságban használt definícióktól. Az ÁMÖ 2010-es adatait vizsgálva kiderült, hogy Magyarország akkor is megfelelné az EU által előírt 98%-os területi lefedettségnek, ha 1 hektárnál húznánk meg a küszöbértéket. Ebben az esetben a vizsgált gazdaságok száma igen jelentősen csökkenne, ugyanis az egyéni gazdaságok 72%-a, a társas vállalkozások 0,4%-a esne ki a gazdaság fogalma alól (összesen 415 219 egyéni és társas gazdaság). Figyelemreméltó, hogy a kieső gazdaságok által művelt terület nagysága csupán 84 567 hektár. A gazdaságküszöb meghatározásánál valószínűleg politikai motivációk is szerepet játszanak, ugyanis a kibocsátás helyett a gazdaságok száma élvez prioritást. A hatékonyságot a bruttó kibocsátás és hozzáadott-érték változása sokkal jobban tükrözi, mint a gazdaságok száma.
2. Az ÁMÖ 2010-es adatai szerint az egyéni gazdaságok túlnyomó része saját fogyasztásra termel. A saját fogyasztásra előállított termékek közvetve hozzájárulnak az exportalapok növeléséhez, illetve az import mérsékléséhez, így a hazai élelmiszerellátás biztonságát is növelik. Ezen túlmenően a vidéki munkalehetőségek biztosításában is fontos szerepük van. Emellett az egyéni gazdaságok a mezőgazdasági kibocsátásnak ma is számottevő részét adják. A KSH mezőgazdasági számlák osztályától kapott adatok szerint 2006-2010 átlagában az ország növénytermesztési kibocsátásának 63%-át az egyéni gazdaságok, míg az élőállatok és állati termékek (állattenyésztés) outputjának 61%-át a társas vállalkozások állították elő. Míg a növénytermesztésben az egyéni gazdaságok, addig az állattenyésztésben a társas vállalkozások dominálnak. Az AKI Tesztüzemi Információs Rendszeréből nyert adatok (melyek a 4 ezer euró Standard Termelési Értéknél nagyobb árutermelő egyéni gazdaságokat reprezentálják) elemzéséből

kiderült, hogy a magyar mezőgazdaságban a 2008-2011 évek átlagában a bruttó termelési érték 42%-át, a mezőgazdasági alaptevékenység termelési értékének a 45%-át az egyéni gazdaságok adták. Sajnálatos tény, hogy a munkaerő felhasználás csökkenő tendenciát mutat, ami elsősorban a fiatal korosztálynál figyelhető meg. Ez a tendencia igen kedvezőtlen folyamatokat vetít előre a vidék és mezőgazdaság jövőjére vonatkozóan.

3. Az állatállományt gazdaságcsoportonként vizsgálva megállapítottam, hogy 2012-ben a társas vállalkozásoknál volt nagy állategységben számítva az állatállomány 66%-a, az egyénieknél a 34%-a. A társas vállalkozásokon belül az állatállomány jelentős része (közel kétharmada) a kft.-k tulajdonában van. Az elmúlt évtizedben a szarvasmarha- és sertéstartó egyéni gazdaságoknál az 1-9 egyedet tartó gazdaságok száma csökkent a legnagyobb mértékben. Ugyanakkor a juhtartással foglalkozó egyéni gazdaságok körében növekedés volt tapasztalható szinte valamennyi méretkategóriában. Az 1 000 egyednél több juhot tartó gazdaságok száma nagyobb mértékben csökkent, elsősorban a társas vállalkozások juhtartásának a felszámolása miatt.
4. Az Észak-alföldi régióban saját kutatásaim alapján (félig strukturált mélyinterjú) bemutattam az egyéni gazdaságok és társas vállalkozások véleményét a magyar állattenyésztés helyzetéről és saját kilátásairól, melyeket felhasználva elkészítettem az állattenyésztéssel foglalkozó egyéni és társas gazdaságok SWOT analízisét és problémafáját.
5. Bizonyítottam, hogy a továbbra is a vertikális és horizontális integráció hiánya a gyenge versenyképesség egyik meghatározó oka, elsősorban az egyéni gazdaságok esetében. A jelenlegi alacsony szövetkezési hajlandóság oka elsősorban a tájékozatlanság, a rossz tapasztalatok és a termelők mentalitása. A csekély együttműködési hajlandóság a termelők bizalmatlanságára vezethető vissza. Továbbá a rendszerváltást megelőző szövetkezeti forma negatív tapasztalatai is gátolják az új típusú szövetkezés elterjedését. Más esetekben a termelői csoport vezetésével szemben ingott meg a bizalom, aminek következtében a termelők nem voltak hajlandók összefogni. Az összefogásnak a termelők piaci alkupozíciójának növelése mellett kockázatmegosztó és költségcsökkentő hatása is van.

6. Kutatásaim alapján elmondható, hogy az Észak-alföldi régióban az egyéni gazdaságok egyéb jövedelemszerzési lehetőségek hiányában továbbra is kötődnek az állattartáshoz. Az állattenyésztésben érdekelt egyéni gazdaságok alapvető motivációja a jövedelemszerzés mellett, az állat szeretete és a hagyományok megőrzése, valamint a családi tradíciók folytatása.
7. Az általam megvizsgált gazdaságok esetében bebizonyosodott, hogy a társas vállalkozásoknál már nem várható az állatállomány további csökkenése. A megkérdezett társas vállalkozások nem tervezik az állattenyésztési tevékenység megszüntetését, illetve az állomány leépítését. A korábban felvett hitelek és a támogatáshoz kapcsolódó kötelezettségek is akadályozhatják az állattenyésztési tevékenység végleges felszámolását.

5. Az eredmények elméleti / gyakorlati hasznosíthatósága

Az általam elkészített interjúk válaszai rávilágítottak arra, hogy a magyar agrárszereplők uniós felkészültsége elmaradt a kívánatos színvonaltól. A gazdálkodók nem készültek fel a kiéleződő versenyre. A csatlakozást egyértelműen negatívnak ítélték meg a megkérdezettek.

Az elemzés eredményei alapján javaslom a szakmai szervezetek (agrárkamara, falugazdász hálózat, termelői csoportok, terméktanácsok) fejlesztését. E szervezetek szaktanácsadással hathatós segítséget tudnának nyújtani a jogszabályoknak való megfeleléshez, a pályázati lehetőségek megismertetéséhez és a gazdálkodók bürokratikus és adminisztrációs terheinek enyhítéséhez. A hatékony és valódi állami szaktanácsadási hálózat létrehozása és működtetése segíthetne a gazdaságok versenyképességi állapotának, kilátásainak meghatározásában a fejlesztés területén. Továbbá hozzájárulna a hitelhez jutás feltételeinek könnyítéséhez és a sikeres pályázatok számának növeléséhez. Ezáltal elkerülhető lenne az állattartó gazdaságok versenyképességének további romlása, így azok későbbi felszámolása.

Fejleszteni és „népszerűsíteni” indokolt a termelői csoportok tevékenységét. Az egyéni gazdaságok esetében a vertikális és horizontális együttműködés erősítése jelenthetné a megoldást. Termelői csoportok segítségével hitelképesebbé lehetne tenni a termelői réteget, ezáltal könnyebben jutnának a szükséges tőkéhez, így meg tudnák valósítani a hatékony termeléshez szükséges fejlesztéseket. Ezáltal homogén, minőségi és piacképes termékeket tudnának előállítani versenyhelyzetük javítása érdekében. Jelenleg ezek a szövetkezések nem fedik le a vertikális és horizontális termékpálya egészét, hanem legfeljebb egyes fázisait. Szigorúbb feltételekkel és vezetői fegyelemmel célszerű ágazatonként a teljes vertikumot átfogó termelői szerveződés, azaz szakmaközi szervezetek kialakítása.

A fentebb leírtak alapján indokolt erősíteni az egyéni (családi) gazdaságok helyzetét, hiszen az Európai Unió mezőgazdasági jövőképe központi helyet szán e gazdaságok tevékenységének.

6. Az értekezés témakörében készült publikációk

Nemzetközi tudományos folyóiratban, idegen nyelven megjelent publikációk

Harangi-Rákos, Mónika – Szabó, Gábor (2013): The economic and social role of private farms in Hungarian agriculture. Applied Studies In Agribusiness And Commerce – Abstract, 2012. 5. sz., pp. 33-41. (impakt factor: 0,02)

Magyarországon, tudományos folyóiratban, idegen nyelven megjelent publikáció

Harangi-Rákos, Mónika (2011): Analysis of changes in resources and outputs of companies and partnerships in Hungarian agriculture. Journal of Agricultural Sciences, Acta Agraria Debreceniensis, Debrecen, 2011/44, pp. 65-69.

Magyarországon, tudományos folyóiratban, idegen nyelvű összefoglalóval megjelent publikáció

Harangi-Rákos Mónika (2013): A gazdaságszerkezet alakulása az EU-ban, különös tekintettel Magyarországra. Gazdálkodás, 57. évf. 2. sz. pp. 113-128.

Harangi-Rákos Mónika – Szabó Gábor (2011): A mezőgazdasági társas vállalkozások gazdálkodásának vizsgálata a 2002-2009. közötti időszakban, Gazdálkodás, 2011. 55. évf. 4. sz. pp. 358-367.

Harangi-Rákos Mónika (2012): A mezőgazdasági szövetkezetek termelési és pénzügyi teljesítményének alakulása a 2002-2007 közötti időszakban, Agrártudományi Közlemények, 2012/45, pp. 21-29.

Nemzetközi kiadványban, idegen nyelven, teljes terjedelemben megjelent publikáció

Harangi-Rákos, Mónika (2012): Analysis of changes of the gross outputs of private farms and agricultural enterprises in Hungarian agriculture between 2006-2010. VII. Krakowska Konferencja Młodych Uczonych, ISBN 978-83-62218-64-6, pp. 883-890. CD

Konferencia absztraktfüzet

Harangi-Rákos, Mónika (2012): Analysis of changes of the gross outputs of private farms and agricultural enterprises in Hungarian agriculture between 2006-2010. (Abstract) VII. Krakowska Konferencja Młodych Uczonych, Grupa Naukowa Pro Futuro, Kraków, 2012, ISBN 978-83-62218-64-6, pp. 247-248.